

ПРОТЕСТАНТСКАТА ПРОПАГАНДА В ЕСКИ ЗАГРА

Ваня Донева

Протестантската общност е една от най-слабо изследваните религиозни групи, оставили следа във историческото развитие на българите през Възраждането (Стоянов 1964, 45–65; Трайков 1979, 461–468; Кожухаров; Сантова 2005; Христов 1981, 174; Вебер 1993; Несторова 1991; Hall 1938). Този факт е обясним с относителната малобройност на протестантските мисионери и сравнително слабото влияние, което оказват върху българското общество през XIX в.

По-задълбочен анализ на проблема обаче показва, че някои основни моменти от развитието на българското възрожденско общество са повлияни от протестантството – формирането на съвременния български език появата на български печатни издания борбата за църковна независимост, разгласяване на жестокостите, на които са подложени българите след потушаване на Априлското въстание

Плод от съвместната работа на български просветители и църковни дейци (П. Славейков, К. Фотинов, Н. Рилски) и американски мисионери (Илайъс Ригс) е първият превод на Библията на новобългарски език. Той е финансиран чрез американската мисия. Отпечатването на Светото Писание позволява свещената книга да излезе извън църквите и манастирите, да се публикува в голям тираж (печатниците също се създават и финансират от протестантите) и да стане любимо четиво във всеки български дом.

Списанието на Фотинов „Любословие” е трибуна на българщината. Първият му пробен брой е от 1842 г., но редовно излиза през периода 1844–1846 г. Отпечатва се в по две книжки месечно в печатницата на Я. Дамянов със славянски букви – църковна кирилица. Буквите били доставени през 1840 г. от Британското библейско дружество за печатане на Новия завет в превод на български език. (Шишманов 2001, 168)

Двама протестанти, без да са обвързани с определена мисия, правят достояние на Европа и света „българските ужаси” след потушеното въстание през 1876 г. В Лондон през 1876 г., Уилям

Гладстон пише: „Извършените престъпления и злодеяния са в толкова огромни размери, за които няма пример в новата история. Те са толкова неизразими, гнусни, че езикът и перото не са в състояние да ги опишат в действителния им вид. Позор е, че такова дело е могло някога да се извърши“. Той публикува своите памфлети „Българските ужаси и Източния въпрос“ и „Уроци по клане или изложение на конфликта между Портата и България през май 1876“. **Джанюариъс Алоуишиъс Макгахан** е кореспондент на английския вестник „Дейли нюз“ и идва в България през 1876 г. Материалите му от опожарени села и градове след Априлското въстание предизвикват голямо съчувствие сред политическите среди в Европа.

Обект на проучване в различните исторически изследвания е проникването на протестантските мисии в Ориента с оглед налагане на тяхното „различно“ религиозно и културно влияние. Сред възрожденската българска общност протестантството се разпространява почти изцяло благодарение на дейността на чуждестранни мисионери. То не е единно като организация и като религиозна догматика. Усилията, които мисиите полагат, не са свързани с овладяване на властови механизми, а са насочени към образованието, просветата, икономическия просперитет и здравната култура, като неразделна част от мисионерския дълг.

Протестантска активност по българските земи започва през XIX в. Тя е дело на две големи дружества – Британското и чуждестранно библейско дружество (1804 г.) и Американският съвет на пълномощниците на мисиите в чужбина (1810 г.) (**Кларк 1979**, 477). В началото амбициите на изгонения от Гърция американски мисионер Елиас Ригс са насочени към превеждането на Библията на съвременен български език. След доклад на Ригс и Сайърс Хамлин¹ до мисионерската централа в Бостон през 1856 г. се взема решение и се осигуряват средства за пропагандна работа сред българите. С тази задача се заемат Американската конгресистка (съборянска) църква (American Board of Commissioners for Foreign Mission to the Oriental Churches) и бордът на методистката църква (Missionary Society of the Methodist Episcopal Church). Стара планина разделя българските територии на две области за мисионерска дейност – на юг се настаняват конгресистите (събораните), а на север – методистите. Процесът на пропагандиране на протестантството е съпътстван от създаването на образователни заведения и постоянни мисии в български гра-

дове. Първите мисионерските станции, установени в българските земи към средата на XIX в. водят до създаването на първите евангелски общества и построяването на първите църковни сгради през 70-те години на XIX в.

Едно от най-ранните документиранни сведения за протестантска активност в Ески Загра (дн. Стара Загора) намираме в писмото на неизвестен агент на Британското библейско дружество, публикувано на 8 март 1828 в сп. Приятелят (**The Friend: A Religious and Literary Journal**, 08.03.1828). Писмото описва пътуването на мисионера от Одрин до Велико Търново и обратно, през Шипка с кратък престой в Ямбол, Сливен, Стара Загора и Казанлък.

В края на 50-те години на XIX в. за протестантски мисионерски центрове в южнобългарските земи са избрани Пловдив и Стара Загора, като големи градове с будно българско население (**Генчев 1981, Койчева 1982, 145–154, Стоянов 1964, 47**).

Настоящото съобщение, след направения обзор на протестантското проникване сред българите, ще се спре на мисионерската им дейност в Стара Загора в периода от създаването на мисионерската станция до Руско-турската освободителна война (1877–1878). Като териториален обхват дейността на мисионерите, установили се в града, се простира от Чирпан до Бургас, като се наблюдава и успешна инвазия в Казанлъшко.

Протестантската дейност в Ески Загра (Стара Загора) през възрожденската епоха е обект на едно самостоятелно изследване (**Койчева 1982, 145–154**).

Интересен е фактът, че според местните извори Теодор Байнгтън идва като американски мисионер в града през 1858 г. (**Илиев 1926, 42; Славов 2008, 85; Иванов 1885, 34**). Годината не е фиксирана точно само в спомените на Анастасия Тошева (**Тошева 1911, 12**).

Приемайки информацията за достоверна авторите на „Възрожденска Акарджа и Стара Загора“ в летописа на събитията срещу 1858 г. отбелязват, че на заседание на Българската църковно-училищна община се отхвърля искането на Теодор Байнгтън² за откриване на девическо училище, но американският мисионер не се съобразява с решението на общинарите (**Аяров, Кънев, Ганева 2004, 24**).

Според някои изследователи като М. Стоянов, В. Койчева, Н. Генчев (**Генчев 1981, 281**) той се установява в града през „есента на 1859 г.“

Началото на протестантската пропаганда е свързано с дейността на една ерудирана личност, която залага на проповедничеството и установяването на контакти с местното българско население. Байнгтън наема двуетажната къща на Иван Дайров в махалата „Акарджа“ (Славов 2008, 85). Според информацията, базираща се на писмо на Захарий Княжески до Найдено Геров (Архив на Найдено Геров, 851–852), мисията е снабдена с кон, за да бъде улеснена мисионерската дейност в региона. Любопитно е да се отбележи, че Теодор Байнгтън, като проповедник в Стара Загора, посещава Рилската обител през 1859 г. (Американски пътеписи за България през XIX век 2001, 37–38, 60–61). Към работата на старозагорската станция се присъединява и Уилям Армс, който губи съпругата си Емили още в първия месец на служението им. Той пребивава в града до 1862 г., след което се завръща в Америка.

Появата на американските мисионери в Стара Загора намира различен отзвук сред българите. Показател за преобладаващото негативно отношение е разказаното от х. Г. Славов (Славов 2008, 85–86): *„дойде в града ниТ. Байнгтън заедно с фамилията си, която като постоя няколко дни и изучи положението и духа на българите в града ни в отношение към просвещението, един ден нарочно се намери в чаршията с Г. С. на един дюкян и в разговора мисионеринът каза..., че той имал намерение да отвори в града ни едно девическо училище за възпитанието на младите девойки, които даром щели да се учат и образоват... и се надявал, че общината щяла да погледне с добро око на това християнско и богоугодно тяхно намерение“*. В отговор на тези амбиции общината заявява, че *„има грижата за възпитанието и образованието, както за момчетата си, тъй и за девиците си и няма нужда от чужди хора да и правят благодеяния....., а добрите мисионери могат да отидат и просвещават дивите народи в Африка, които нямат никаква грижа за възпитанието и образованието на младежите си.“*

Важна в този случай е реакцията на Байнгтън, който следва набелязаните от мисията цели. Думите му са предадени от х. Г. Славов така: *„Общината била склонна или не за нашето намерение да отворим девическо училище....., ние [няма-б.а.] никак да слушаме, защото аз имам височайше позволение за отварянето му, гдето намеря за добре в българските градове в турската империя, и за това съм дошъл... и съм довел учителки...“*

За първите стъпки на протестантската мисия в Стара Загора пише още Чарлз Морс, който по-късно заменя Байнгтън.

„Старозагорското поле се намираше под грижата на Г-н Байнгтън още през 1859 г. От началото той посрещнал голяма мъчнотия в решението на гражданите да не посещават никакви протестантски религиозни служби (Морс 1908).

Впечатлява положителното отношение на някои български младежи към мисионерите. Представител на това течение е Атанас Илиев, който споделя следното: *„В началото на 1864 г., по примера на леля си, като платих 5 гроша, се записах сам отделно да приема новият вестник „Зорница“. Голяма бе радостта ми, когато приех по януари I-ия брой.... Слушал бях, че П. Р. Славейков, който работеше тогава по превода на Библията у американската мисия, поправял и дори списвал някои от тези разкази.... Освен дето ревностно следях всичко, що се издава от американската мисия, не преставах да посещавам в неделните дни училището на д-р Байнгтън, ако и да не бях станал редовен прозелит. В мъдрото си държане, в молитвите и проповедите, които правеше, той се представяше като някой светец. Какъв контраст с нашите духовни лица!“ (Илиев 1927, 50).*

Авторът е впечатлен от ерудицията и благородството на протестантския мисионер, от мъдростта на неговите проповеди. Той прави съпоставка с представителите на местното православно духовенство – слабо грамотни люде, обсебени от лични амбиции. Доказателство за отношенията между свещенослужителите е скандалът, отразен на страниците на Цариградски вестник през 1859 г. Той е свързан с опит за убийство – един от местните свещеници х.поп Михал, си позволява да сложи отрова в причастието, за да отстрани опонента си поп Колю (**Цариградски вестник**, бр. 442, 1859 г.).

Мисионерите, включително и представителят на конгрешаните в Ески Загра, постепенно разбират, че българския църковен въпрос няма нищо общо със западните форми на религиозна реформация и в основата му са заложени чисто национални искания. В годишния отчет на старозагорската мисия от 2 април 1860 г. се отбелязва следното: *„Народът е силно националистично настроен и решен на всяка цена да запази своята религиозна солидарност против гърци, католици и също и протестанти.“* (Цит. по **Трайков 1979**, 462).

В резултат на адекватната оценка на ситуацията, религиозната агитация на Байнгтън се съчетава с усилия, насочени към създаване на културно-образователни средища в града – неделно и девическо училище.

Няма яснота по отношение на годината на създаване на местното Девическо протестантско училище. В спомените на х. Г. Славов и Ат. Илиев – т.е. местните източници – събитието е свързано с 1858–9 г. Историците, изследващи мисионерството в българските земи (наши и чужди), приемат като основополагаща 1863 г.

Само Величка Койчева, базирайки се на два източника, приема като основополагаща 1960. Тя цитира писмо на З. Княжески до Н. Геров от 1960 г. (**Архив на Найдено Герова 1911**, с. 851–852), съдържащо следната информация: *„Нашият протестантин Теодор Байнгтън,... откри ми вчера, че обществото им проучило да ся увери, ако да открият пансион и да воспитуват женския пол без пари, дали ще поступят православните девички и той като се научил за това добре, писал да му изпроводят от Америка даскалици и пари за този пансион.*” Една публикация за протестантското движение, във вестник „Век” (в. „Век”, бр. 17, 1875 г.), където се казва: *„съвременен когато в Пловдив се отвори училището за момчета, г. Байнгтън... отвори подобно училище в Ески Захра за момичета.*” и служи като допълнителен аргумент за уточняване на годината – 1860.

Информацията във вестник „Век”(1875), която се появява доста по-късно и не фиксира година, би могла да се постави под съмнение.

Безспорно е обаче, че местното класно девическо училище се открива на 24 август 1863 г. и по това време със сигурност вече съществува протестантско училище. В своята „Автобиография” Анастасия Тошева разказва, че отварянето на Старозагорското класно девическо училище е ответна реакция на общината срещу дейността на протестантската колония. *”Байнгтън успя да привлече към себе си по-първите граждани,та изпратиха децата си в отвореното протестантско училище. Протестантите прибраха в училището няколко бедни ученички и ги улесняваха във всичко; те отвориха пансион и прибраха ученички от околните градове. Такова стечение на обстоятелствата стреснало по-благоразумните Старозагорски граждани... и ги принудило да вземат мерки за премахване на*

угрожаящето народа ни зло. Най-силно влияние направиха убежденията върху ми, да взема учителската служба за противодействие срещу враговете на православието и народността ни.” (Тошева 1911, 12–13).

Диана Мишкова (Мишкова 2006, 20) разглежда девическото училище за подготовка на учителки, което българската община в Стара Загора открива в 1863 г. като повлияно и вдъхновено от протестантските прояви, а женското дружество в същия град под ръководството на училищната директорка Анастасия Тошева – като първата публична организация, бореща се за равен достъп на жените до образование. В случая става дума за усвояване на протестантския културен идеал за образованата християнка, в който българската жена припознава собствената си публична роля като пазителка и защитничка на националната религия и култура, олицетворение на традицията и прогреса едновременно – ключова фигура в националното самоосъзнаване. Не е преувеличено твърдението, че като цяло движението за правата на българските жени е инспирирано от англосаксонския протестантски модел на образованите жени, който бива „реконтекстуализиран, за да служи на националната кауза, като наратив за прогреса и модерността” (Reeves-Ellington Barbara 2004, 165–166).

Следователно годината на основаване на Девическото протестантско училище остава спорна, но може да се твърди, че хронологически предшества лятото на 1863. Не е ясно дали едновременно са създадени училището и пансионът към него или той се появява по-късно, за да бъдат привлечени за обучение и момичета от други селища.

Различните източници, въпреки противоречивите сведения, които дават за основополагащата година, безспорно потвърждават съществуването на Девическото протестантско училище в Стара Загора. Това учебно заведение, заедно с прословутият Роберт колеж, макар за доста кратък период, стават по думите на Иван Шишманов, „лепиниери на просвещението ни” (Шишманов 1907, 53).

То се помещава на долния етаж на наетата от протестантската мисия къща. Организирано е в два класа: първи – за начинаещи и втори – за напреднали (Славов 2008, 86). Изучават се българска граматика, география, аритметика, протестантска молитва с нотно пеене. Г. Славов отбелязва „и действително, да си кажем правичката, в това мисионерско училище се даваше много добро възпитание на учащите

се в него... и за това се привлякоха в него ученички от вънкашните околни градове” „даже от Русчук и Свищов” (Славов 2008, 94).

Обучението се води от Т. Байнгтън, който е подпомаган от две учителки-протестантки – чехкинята Фани Мейснер и американката Мери Рейнолдс. Мисионерът постепенно разширява програмата и включва нови предмети като „Умствена числителница” и „Начални познания по анатомия, физиология и хигиена.” (Илиев 1927, 51). Задължително се изучава и „Ръкоделие и домакинство”, преподавано от Фани Мейснер. Тази учителка, образована, общителна и тактична, говореща добре български език, доставя в града едно малко чешко списание „Moda” и се превръща в своеобразен консултант на местните девойки и жени по отношение на облеклото.

Протестантското девическо училище като едно модерно за времето си учебно заведение, с изграден към него пансион, става притегателен център за българските девойките от близки и далечни градове.

Съвременник на събитията, х. Г. Славов обяснява причините за успеха на това училище с факта, че по онова време никъде няма добри училища за девойки, защото по-голямата част от хората мислят, че на женския пол не е необходимо високо учение и жената трябва да си знае само къшната работа. Той отбелязва, че в града все пак има едно, две места, където се учат 20-30 момичета от стари учители, но основната цел е не да „учат наука,... а да не стоят в къщите си и да не одяват на майките си.” (Славов 2008, 94–95).

За нарастващата популярност на девическия образователен център способства и личностният фактор. Тактичността и обаянието на първия протестантски мисионер, добрите отношения, които поддържа с местните жители благоприятстват развитието на просветното дело в града. Благодарение на него местните училища се снабдяват с учебни пособия по физика, изписани от Америка „на стойност около 7000 гроша, за които много време чака, докато му се изплатят...” (Славов 2008, 145).

Г. Димитров дава интересна информация за Стара Загора като просветен център в българските земи към средата на XIX в. (Димитров 1894, 132). Според автора по онова време в града има 5 мъжки и 5 девически училища, които „стояха по-високо от всички други в България, протестантските мисионери, вместо да отидат в заглъхналите ... градове, те се гнездиха в Стара Загора, посятото от други те да

жънат. С големи усилия и огромни материални жертви, основаха две училища – мъжко и девическо, от които през 1863 г. първото броило 50 ученици, а последното 90 ученички.”

За съжаление не са цитирани източници и това е единственият материал, в който се говори за синхронното съществуване на две протестантски училища в града. Ако обаче се върнем към признанието, направено в спомените на Атанас Илиев, който посещава неделното протестантско училище, можем да заключим, че върху написаното от Г. Димитров може да се разсъждава.

Паралелно с проповедничеството и образователната дейност, Байнгтън се занимава и с разпространение на литература. Някои автори считат, че той открива книжарница в Ески Загра чрез специално наети лица през 1860 г. (Аяров, Кънев, Ганева 2004, 214). В своите обиколки в Старозагорско, Чирпанско, Новозагорско и Ямболско той успява да пласира доста екземпляри от Новия завет и други книги и брошури с разнообразно съдържание³. Предлагащата литература е написана на български език и се възприема с интерес от грамотните млади българи.

Около Димитровден 1865 г. мисионерът Байнгтън посещава Ямбол, спирайки в Поп Хаджи-Жельовия хан. Там среща познатия му от Самоков Петър Коняров, който по молба на мисионера поканва Колю Косев, Киро Бочков и други ямболски занаятчии. Проповедта му впечатлява слушателите. Вследствие Колю Косев, по професия абаджия, приема протестантската вяра. Той живо чете и разяснява Евангелието на съгражданите си. Обръщението му е многократно критикувано от православното население. При един от тези случаи е ударен в гръб и убит.

Разностранната и активна работа на Байнгтън в града и околността не дава очакваните резултати. Българите приемат по-скоро културните аспекти на мисията, но остават абсолютно затворени за религиозните послания на протестантството.

Хол в своята книга „Пуританите” (Hall 1938, 24) пише, че разочарованието, изпитано от мисионерите намира най-силна изява в на съвместната конференция между Американската комисия (American Board) и представители на методистите през 1863 г. в Ески Загра. Сравнявайки бележките си, двете групи откриват, че са използвали едни и същи методи и очевидно са постигнали сходни резултати. Те се оплакват от липсата на впечатлителност у част от българите. „Макар и някои

факти, обнадещаващи в една или друга степен да бяха докладвани, общото усещане беше, че българите бяха народ, много по-различен от онова, за което бяха смятани шест или осем години по-рано...“ (Byington: (from Eski Zagra); Mis. Her. Vol. LVI, p. 278).

На конференцията се отбелязва още, че проникването на протестантската религия ще става постепенно и внимателно и поради това първата протестантска църква е създадена чак през 1868 г.⁴ „В случай, че Бог благослови нашата работа и има обръщане във вярата (конверсия) сред българите, не е желателно това да се организира в църквите, а след изкупително свидетелство на вяра трябва да бъдат поканени да се причестяват с нас.“ (Mis. Her. Vol. LIX, p. 349).

Настоящото изследване търси отговор на няколко основни въпроса: „Какви са резултатите от протестантската пропаганда в Стара Загора?“, „Какво води до закриване на протестантската станция в града?“, „Какъв е броят на местните българите, приели протестантството?“

В историческата литература е изяснена причината, която води до закриването на Девическото протестантско училище. Тя безспорно е обвързана с личностния фактор. Смяната на Теодор Байнгтън⁵ с Чарлз Морс през 1867 г. предизвиква множество конфликти между новият пратеник и българската общност. За ситуацията в града самият Морс пише следното: „Възползвани от отсъствието на Г-н Байнгтън, който бе отишъл на годишно събрание, едно смело усилие се направи за разтурването на училището. Родители живеещи в града извадиха дъщерите си от училището; а които живееха по други места бяха изпратени писма да си вземат момичетата. И тъй училището веднага се изпразни.

Така при тия обстоятелства аз бях повикан да подема работата в този град. Имаше 6 момичета от Северна България, които не бяха принудени да си отидат. те прекараха лятото в Пловдив и готови бяха да се завърнат в училището в Стара Загора през есента. при отварянето на училището при тия 6 се прибавиха още 6 момичета през есента. Учителското тяло се състоеше, освен мен от Г-ца Майер, Роза Норкрос, която бе дошла на скоро от Америка.“ (Морс 1908).

Заместникът на Байнгтън е високо образован човек, автор на множество книги, но за съжаление по природа конфликтен, нетолерантен и необщителен. Заради характера си той никога не успява да се задържи дълго на едно място и да ръководи успешно мисионерски център.

„Началото на скандалозното приключение в града ни от протестантския мисионерин Ч. Морс; Поведението му в туй трагическо обстоятелство и следствията от това приключение” – това е заглавието на глава от спомените на х. Г. Славов (**Славов 2008**, 145)

Каква е причината за скандала?

В основата е съдбата на една местна девойка, повлияна от протестантските проповеди на Морс.

Мария Янулчина е родом от Стара Загора. През 1867 г. е асистент учителка в Американското девическо училище. Тя е „сиромашко момиче” и живее в мисионерския дом, където по вътрешно убеждение слуша религиозните проповеди на мисионерите.

Приема тайно протестантството и се сгодява за Андрей Цанов⁶ без знанието на майка си. През новата учебна година нейните близки не позволяват на девойката да посещава училището. Морс смята, че това не е нейно лично решение и се обръща за съдействие към местните власти. Марийка и нейната майка са привикани в конака за обяснение. Момичето заявява, че е съгласно да остане да живее в родния си дом, ако може да изповядва свободно новата си вяра. След като се прибира отново ѝ е забранено да посещава протестантските служби. Тогава тя бяга и се крие в мисионерския дом.

В тази ситуация майката, за да прибере дъщеря си, започва да хвърля камъни по прозорците и атакува станцията с брадва в ръка. (Атанас Илиев споменава, че тази атака е подстрекавана от Старозагорския общински съвет).

Според Чарлз Морс събралата се тълпа пред мисията е била между 40–100 души, 200 камъка са хвърлени, от които 64 влизат през прозорците. След нападението той пише прошение до местния каймакамин Шакир бей, в което споменава имената на 40–50 души от нападателите (**Славов 2008**, 148). Сестриният син на Янулица (майката на Мария) също подава прошение срещу побоя, нанесен на леля му от протестанта Морс и неговия слуга Наню.

Впоследствие мисионерът пише до английските консули в Пловдив, Одрин и Цариград, като казва, че главна вина за това престъпление има общината, която подбужда простите българи да го нападат варварски (**Славов 2008**, 148). След като съдът отказва да привика мисионерските учителки Рейнолдс и Норкрос да свидетелстват в негова полза,

Морс изисква намесата на английския консул Блонд в Одрин. Това придава ново измерение на конфликта. Под надзора на консула се прави разследване на случая и се разпитват замесените в „приключението”. Има осъдени българи (мъже и жени) (Подробно **Славов 2008**, 151–152). След обявяването на присъдите, някои от сродниците на потърпевшите молят Морс за съдействие и той телеграфира на пловдивския мютесарафин, че е напълно удовлетворен, че всичко прощава на осъдените, нищо няма да дири от тях и моли те да бъдат освободени. На следващия ден пристига заповед да бъдат освободени от затвора виновните и с това конфликтът приключва.

Вероятно след инцидента Морс⁷ е изместен от Норкрос като директор на училището. Между мисионерите се заражда конфликт, който разделя станцията. Морс напуска станцията, а Норкрос остава да работи в Стара Загора до своята смърт през 1870 г. Идването на нов проповедник в града – Люис Бонд, който се опитва да заглади последиците от случилото се завършват с неуспех (**Стоянов 1964**, 52).

Верни на протестантската вяра остават Марийка Генчева и Еленка Христова, които заминават за Самоков⁸. Спечелени са още младежът Пано Господинов, който учи в пловдивското училище и заминава за Америка, където остава и Начо Стамболов, който оставя семейството си и заминава за Самоков, за да се готви за проповедник, на скоро след това умира. След заминаването на Морс в града идват други мисионери (Хаскел, Марш и Бонд), които въпреки положеното старание не постигат нищо. Така постепенно замира дейността на протестантската станция в града.

Атанас Илиев (**Илиев 1926**, 177) разказва в своите спомени за 1876 г.: *„Недалеч от къщата ни, между българите, живеяха двама американски мисионери: г-да Бонт и Марш. Аз се виждах доста често с тях. Първият беше по-развит, ала студен и малко съобщителен, а вторият – цял добряк.”* Той засяга един интересен момент, разискван често в техните разговори – за бъдещето на протестантското проповедничество след Освобождението на българите. Според Бонд след създаването на българската държава ще се забрани мисионерска дейност. Илиев, с патриотична ревност, се опитва да го убеди във веротърпимостта на българите и в по-добрите условия, в които ще могат да проповядват протестантите „дори и в православните църкви”. В резултат на този обмен на мисли американският мисионер включва в молитвата си пасаж: „О

Господи, укрепи десницата на руския император, за да освободи българите от турското иго.” (Илиев 1926, 177).

Според Хол последните двама мисионери – Марш и Бонд, заедно с техните семейства, стават очевидци на Старозагорския бой по време на Руско-турската освободителна война, когато „Ески Загра била изцяло разрушена”. (Hall 1938, с. 42)

В заключение, анализирайки дейността на местния протестантския мисионерски център в контекста на общата историческа картина от 60-те-70-те години на XIX в., могат да се направят няколко обобщаващи извода.

Ако приемем, че единствена цел на протестантските мисионери е да превърнат българите в „добри протестанти”, то техните усилия могат да бъдат окачествени като един провал. Мнозинството от българите предпочитат да останат в лоното на „праотеческата вяра”. Заплахата за Българската православна църква от страна на протестантските изповедания е по-скоро потенциална, отколкото реална. Американските протестантски мисионери, идвайки в Ески Загра, се сблъскват повече с враждебност отколкото с любопитство. Отношението на православно българско мнозинство към онези, които се осмеляват да отделят от него протестанти-българи е негативно. Самата дума „протестантин” е синоним на човек дълбоко чужд и странен за православно българин. Понякога се проявява агресия от страна на православните българи към „отродилите се” протестанти.

На какво се дължи това отношение към протестантите в българското общество? Като оставим настрана разбираемата реакция на организираната източноправославна религия, то основните причини са свързани със спецификата на националната психология. Другостта се възприема трудно от традиционните, патриархални, затворени общества, каквото по онова време е българското. И в други страни националната самоличност се определя в голяма степен от религиозната принадлежност, но на Балканите по исторически причини това отъждествяване се отличава с особена сила.

Протестантските мисионери, които работят в Старозагорския център, идват предимно от САЩ и са представители на най-прагматичното и ценящо изключително материалния успех общество, което многократно преживява религиозни възраждания. Водени от ентузиазъм, малка група

млади американци, които вероятно биха се реализирали успешно в Щатите като бизнесмени или в професиите, се озовават сред българската общност в Османската империя.

Обикновено се обобщава, че след като не успяват да направят много българи протестанти американските мисионери са се провалили. Но ако се вземе под внимание факта, че всъщност те са само шепа хора, които действат с минимални средства, то ситуацията изглежда различно. Те бързо опознават обществото, усвояват езика, заживяват с проблемите на българите. Дейността на мисионерите е разностранна – отварят училища, издават религиозни брошури, списания и вестници, организират мрежа от пътуващи книжари.

Българските автори обикновено омаловажават или пренебрегват приноса на английските или американски мисионери, идентифицирайки ги с протестантизма. Това е свързано с голямото значение, което се отдава на политическите събития, взели връх в националното възраждане, с духа на културния и религиозен национализъм, възпитавани от движението за независимост, или с недостатъчното познаване на фактите.

Протестантските мисии в България се впитат в процесите на Българското национално възраждане през XIX век. Те поставят акцент върху значимостта на Библията, тъй като нейното четене на роден език винаги е тяхна първостепенна задача. Мисионерите, включително и онези, които работят в Ески Загра, се опитват да разпространят протестантството в неговата пуританска форма, но религиозната им проповед си остава чужда за българина. Началото на протестантската инвазия в българските земи съвпада с последния етап от борбата за независима българска църква, която има не толкова религиозен, колкото национален характер. В същото време се наблюдава активизиране на прокатолическото движение за сключване на уния с папата, което предизвиква яростна съпротива на голяма част от българската източноправославна общност.

Дейността на протестантски центрове през втората половина на XIX в. не може да бъде оценявана едностранно. Трудно е да се изследва хронологично дейността на протестантската мисия в Стара Загора, защото сведенията понякога са фрагментарни. Документите са оскъдни, а мемоарната литература отразява субективно събитията. В Старозагорския музей се съхраняват две надгробни плочи, свидетелстващи за мисионерската дейност.⁹

Обективността изисква да се отбележи, че протестантската пропаганда не успява да промени религиозната ориентация на българите, но стимулира развитието на образователното дело в града и запознава местното население с различни технически новости – вкл. шевната машина. То провокира и появата на първото женско дружество в града. Чрез разпространяваната от мисионерите литература се обогатява познанието и се разширяват духовните хоризонти на будната част от българското общество.

БЕЛЕЖКИ

¹ Директор на протестантското мисионерско училище в Бебек, превърнало се по-късно в Роберт колеж.

² Роден през 1831 г. в САЩ, доктор по богословие. Изпълнява протестантска мисия на Балканите и работи сред българите. Създава девическо училище в Стара Загора. През 1866 г. се връща в САЩ, а по-късно (1876–1884) живее в Цариград и редактира българския седмичник „Зорница“. Умира в родината си през 1898 г.

³ През 1865 г. изданието на Новия Завет и публикуваният частично Стар Завет са вече добре познати и търсени сред българското население. Мисията в Пловдив разпространява 3624 екземпляра на Новия Завет за един месец, 1863 г. – други 895 за 7 месеца, а в **Ески Загра** (Стара Загора) – 800 броя за един месец. Вж. Преводът на българската Библия – началото на българската Реформация; <http://protestantstvo.com>

⁴ Втората протестантска църковна община сред българите е Евангелската църква в с. Меричлери, Чирпанско. Първите мисионерски посещения там вероятно са осъществени от Теодор Байнгтън и Чарлс Морс. През 1872 г. е открит новопостроеният евангелски молитвен дом.

⁵ Противоречива е информацията относно причината за опътуването на Теодор Байнгтън за САЩ – съществуват две версии: заболяване на съпругата му (вж. **Аяров, Кънев, Ганева 2004, 72–73**) или участие в конгрес (вж. **Морс 1908**).

⁶ Андрей Цанов е родом от село Видраре, Ботевградско и е повлиян от Американските мисионери един от първите ученици в Пловдивското американско училище.

⁷ Вж. дописката на Морс във в. „Македония“, I, бр. 52, ноември 1867 г. и обяснителното писмо в същия брой с подпис „ваш единородец“.

⁸ Самоков се харесва на мисионерите и поради здравословното си местонахождение. Градът е обявен за мисионерска станция. Освен Морс, който ходи

и другаде, тук постоянно пребивава помощникът му Никола Бояджиев, а през 1869 г. идват нови мисионери – Уилям Лок и Хенри Пейдж. Пренасянето на двете протестантски училища – мъжкото от Пловдив и девическото от Стара Загора – през 1870 г. привлича тук и други протестантски дейци. Самоков става средище на цялата съборянска пропаганда. Тук отседат всички ново-пристигнали мисионери, докато научат езика и се запозная с работата в България.

⁹ Първата е с надпис на латиница, първото име не се чете, а фамилията вероятно е Норкрос. (обр. 1). Вторият надгробен камък съобщава за смъртта на „Еленка х.Иванова от Ески Загра, учителка в мисионерското училище”. (обр. 2).

ЛИТЕРАТУРА

Американски пътеписи за България през XIX век 2001: Съст. Ф. Шашко, Б. Гринберг и Р. Генов. С., 2001, 37–38, 60–61.

Архив на Найдено Геров. I. С., 1911, 851–852.

Аяров, И., Н. Кънев, Н. Ганева. Възрожденска Акадџа и Стара Загора, Стара Загора, 2004, 24, 46, 58, 61, 63, 72–73, 92, 214, 224.

Вебер, М. Протестантската етика и духът на капитализма. София, 1993.

Генчев, Н. Възрожденският Пловдив, Пловдив, 1981, 281.

Димитров, Г. Княжество България. Историческо, географическо и етнографическо отношение, ч. I, С., 1894, 132.

Иванов, Ат. Черти из живота и записки на Атанас Иванов, бивший учител в Стара Загора, Сливен, 1885, 34.

Илиев Ат. Спомени на Атанас Т. Илиев с план на Стара Загора и 80 образа в текста. С., 1926, 42, 177.

Кларк, Дж. Американците откриват българите: 1834–1871 г. – В: България в света от древността до наши дни. Т. I. С., 1979, 477–485.

Кларк, Дж. Българското възраждане. – В: <http://www.evangelisko.info>

Кожухаров, Б. Първата евангелска църква в България, основана 1868 година в Банско. Дейността на американските мисионери.

Койчева, В. Протестантското мисионерство в Стара Загора и българската общественост през 50-те – 70-те години на XIX в. – В: Известия на музеите от Югоизточна България. Пловдив, 1982, 145–154.

Мишкова, Д. В търсене на балканския оксидентализъм. – В: Анамнеза, бр. 1, г. I, 2006, 1–32.

Морс, Ч. Чарлз Морс за Старо-Загорските събития. – В: Евангелски годишник, 1908, част 1.

Несторова, Т. Американските мисионери сред българите 1858–1912, София, 1991.

Сантова, М. Идентичността: православни и протестанти. Примерът на Банско. – В: Български фолклор, 1, 2005, 5–11.

Славов, х. Господин. Хронологическо описание на по-важните и забележителни събития в град Стара Загора в черковно, училищно и общонародно отношение в XIX в., Стара Загора, 2008, 85, 94–95, 145, 148, 151–152.

Стоянов, М. Начало на протестантската пропаганда в България. – В: Известия на института по история. Т. 14–15, 1964, 45–65.

Тошева, А. Автобиография (животопис) на А. М. Тошева, Стара Загора, 1911, 12.

Трайков, В. Протестантските мисионери и борбата на българския народ за свобода. – В: България от древността до наши дни. Т. I. С., 1979, 461–468.

Христов, Хр. Протестантските мисии в България през XIX в. – В: Годишник на Духовната академия. Т. 26. С., 1981, 174–177.

Шишманов, Ив. Нови данни за историята на нашето възраждане. Ролята на Америка в българското образование, Български преглед, IV (11), 1907, 53–78.

Шишманов, Д. Необикновената история на малоазийските българи. II издание, София, 2001, 168.

Hall JR, William Webster, 1938: Puritans in the Balkans, Studia historico-philologica serdicensia, Supplementi vol I, Sofia, 1938.

Reeves-Ellington, Barbara, 2004: A Vision of Mount Holyoke in the Ottoman Balkans: American Cultural Transfer, Bulgarian Nation-Building and Women's Educational Reform, 1858–1870, 2004, Gender & History, 16 (1), April 2004, 146–171.

ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ

Век, бр. 17, 1875 г.

Македония, I, бр. 52, ноември 1867 г.

Цариградски вестник, г. IX, бр. 442, 1 август 1859 г.

The Friend: A Religious and Literary Journal, 08.03.1828 г.

Обр. 1

Обр. 2